

Liszt Ferenc Henri Lehmann 1839-es portréján. Forrás: Gramofon – archív

 Darvai Nagy Adrienne

Hamlet – Liszt Ferenc maszkjában

A „Hamletománia” többféle megjelenési formát öltött a francia romantika korában. Shakespeare összetett jellemű drámahőseit a modern ember tükreként ünnepelték a színházban, a mindennapi életben utánozták, hamleti szereplőket alkottak, állandó téma és a Művész ikonja lett. Számosan voltak, akik a külvilág számára színpadias pózok mögé rejtőztek, ellenben Hamlettel azonosulva, sallangmentesen tudtak szembenézni valódi önmagukkal. Liszt Ferenc az utóbbiak közé tartozott.

1827. szeptember 11., William Abbot angol társulatának vendégjátéka a párizsi Odeon Színházban. Műsoron a *Hamlet*. A címszerepben: Charles Kemble. Végre egy hamisítatlan Shakespeare a hármas-egység kalodájába zárt, monoton alexandrinusokban ágáló papír-hősök szépelgő moralizálása helyett. Bár a közönség elenyésző része érti csak a szöveget, az átütő játék magával ragadja a nézőteret, ahol a francia művészvilág krémje foglal helyet. A tomboló sikerű előadás lényegében mindnyájuk életét megváltoztatja.

A 24 éves Hector Berlioz például azonnal beleszeret az Ophelia szerepébe beugró fiatal ír színésznőbe, aki nem csupán a *Fantasztikus szimfónia* és jó pár hamletomán zenemű komponálására ihleti az évekig csak epekedő szerelme: Harriet Smithson 1833-ban Berlioz felesége lesz. No meg Delacroix modellje a Louvre-ban található *Ophelia halála* című festményhez. Ugyanis a vendégjáték idején 29 éves Eugène Delacroix, aki már hat évvel korábban a saját egészalakos önarcképét is Hamlet alakjába rejtette, ettől kezdve minduntalan a dán királyfi tragédiájának jellegzetes pillanatait ismételteti litográfia-sorozatokban, rajzokban és festményeken egyaránt.

Egy hónappal a látott előadás után a 25 éves Victor Hugo a francia romantika esztétikájának alapelveit fekteti le a *Cromwell* című drámájához írott előszavában. Véleménye szerint a modern ember alapérzése a *melankólia*, melynek hatására a korszerű költészetben a fölséges mellett megjelenik a *groteszk*. Mindenütt ott van: egyfelől megteremti a torz és a szörnyűséget, másfelől a komikus és a burleszket. Szerepe óriási: tükröző lencse, kontraszt, amihez hasonlítani lehet, hogy még intenzívebbé válhasson a szépség. A modern kor „drámái”. Így a költészet – miként az életben – ugyancsak a fenséges és a groteszk kombinációjából származik. „*A teljesség titka – akár a természetben – az ellentétek harmóniája.*” A legfőbb forrás persze Shakespeare. A dráma pedig: „központosító tükör”. A valóságból táplálkozik, szereplői hús-vér emberek. „*A színpad olyan optikai pont, ami mindent ami a világban, a történelemben, az életben, az emberben létezik, visszatükrözhet, és vissza is kell tükröznie, de mindig a művészet varázspálcájának a hatása alatt.*” A közönséges, a triviális is hangot kap. Nem a szépet kell választani, hanem a jellegzetest. „*A drámát mindenestől át kell hatnia a kor színének.*”¹

Az egyén belső énjének megismerését, lelkének mélyebben rejtező, intimebb titkait kultiváló romantika tehát újra felfedezte az „igazi Hamletet”. S mivel a szerepjátszás, a teátrális pózok szintén jellemzik a romantikus ifjakat, a hamletománok a poétikus Dán alakjával azonosulva saját személyes problémáikat, kiábrándultságukat, túlérzékenységüket, melankolikus gyengeségüket, aggodalmaikat, pátoszukat és tehetetlenségüket fejezik ki.

1855-ben Delacroix a naplójában azt írta, hogy Shakespeare hősei szinte személyes ismerősünkké válnak. „*Hamlet fájdalmas vívódása és bosszútervei közepette a legtréfásabb hangokat üti meg Poloniusszal és barátaival szemben. Azzal foglalkozik, hogy a színészeket egy rossz tragédiára betanítsa. Az egész darabon végigvonul a szenvedélyek hatalmas és egyre fokozódó tombolása, amely a mi izlésünk számára teljesen szabályellenes, de amelynek mégis valami nagyszerű egysége, összefogottsága marad meg az emlékezetben. (...) Valami rejtett logika, valami érzékelhetetlen rend rejtezik e részletek halmozásában...*”²

A 15 éves Liszt Ferenc 1827 szeptemberében nem lehetett jelen az Odeon nézőterén. Három héttel korábban halt meg az apja, és hirtelen ő lett a családfenntartó. Édesanyját épp akkor költöztette Párizsba, és kénytelen volt eladni a versenyzongoráját is. Tizenkét évvel később viszont Thoré, miközben a Salonban kiállított Delacroix-festményt dicséri, Hamletben Franz Liszt „fiziognómiáját” véli visszatükröződni. Kovács Imre szerint ennek a megjegyzésnek ugyan nem kell jelentőséget tulajdonítani, de a körberajongott pianista arcvonásainak közkedveltsége ekkortájt tényleg kultuszt teremtett Párizsban.³ Ugyanabban az évben festette Henri Lehmann a 27 éves Lisztről azt a portrét, amelyen csakugyan elég „hamletes” vonások köszönnek vissza. De összehasonlítva a világsztárt a kortárs Delacroix-kép királyfiával – még ha az orruk meg a szájuk valamelyest hasonló is –, Hamletről lerí, hogy a modellje nő volt: Madame Pierret.

A párizsi hamletománok többsége egyébként a zongora-virtuóz társaságának a tagja, az említettek mellett a „francia Hamlet”, azaz a *Lorenzaccio* szerzője, Alfred de Musset szintúgy – legalábbis addig, míg nem lesz féltékeny George Sand miatt. Liszt a legjobb barátjának viszont Berliozt tekinti, akit szakmailag és anyagilag egyaránt önzetlenül támogat. Még a vőfélységet is elvállalja 1833-ban az ír „Opheliával” való házasságkötésekor.

Ugyanabban az évben Liszt beleszeret Marie d'Agoult grófnéba. Hat esztendő múltán azonban úgy határoz, hogy független útra lép. Hol van már az a gyötrődő szerelmes, aki Goethe *Werther*ének Marie-től kölcsönkapott példányával a kezében az öngyilkosságot fontolgatta, mert kínzó lelkifurdalást érzett, hogy férjes asszonyt csábított el?!⁴ 1839-ben különválnak, Liszt pedig mindhárom szerelemgyermekét a saját édesanyja gondjaira bízta Párizsban. Liszt a pesti árvíz hallatán végre megtalálja nemzeti identitását is, a világ és főként a nők a lábai előtt hevernek. Mindenkor hódítani akar: sikeresen elfelejteni a megaláztatásokat alacsony származása miatt. Arisztokrata élettársa nem csupán a többi nőre féltékeny, de Liszt patetikus teátrálisnak vélt magyarságára is. Az egyik veszekedésük alkalmával a fejéhez vágja: „*A francia felszín alatt még most is érezni magában a magyar parasztot.*”⁵

Delacroix Lisztnek ajánlékozott rajza: Hamlet és Horatio a temetőben. Forrás: Gramofon – archív

Tény, hogy a rendkívül hiú sztár nem csupán a pódiumon hatásvadász: civilként szintén szakadatlanul pózol. A környezetében sokakat irritálnak indulatai, iróniája, színpadias allűrjei. Ugyanakkor Hamburger Klára joggal állapítja meg róla, hogy „Liszt maga a sűrített XIX. század, a nagyromantika”, amihez mindig „bizonyos szerepjátszás és színészi gesztus is hozzátartozott.”⁶

Kovács Imre fedezte fel Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegné gyűjteményének 1921-es, müncheni eladási katalógusában⁷ Delacroix egyik rajzát. A dedikáció szerint: „Egy kis emlék F. Liszt lelkes csodálójától.”⁸ A téma és a kompozíció alapján első látásra úgy tűnhet, csupán egy előtanulmány az 1844-es *Hamlet és Horatio a temetőben* olajképéhez.⁹ Az arcok eltérőek a festményen: a sírásó kevésbé groteszk, a királyfi portréja semlegesebb, a barátja pedig idősebb, de a beállítás teljesen azonos. Viszont ha közelebről megnézzük a ceruzarajzot, kiderül, hogy Horatio Delacroix önarcképe, míg Hamlet álarcot visel: Liszt Ferenc vonásaival!¹⁰ Talán arra a világ felé mutatott teátrálisan mesterkelt Weltmaske-ra (világmaszkra) is utal, amelyet később többek között a zeneszerző Peter Cornelius is nehezményezett mesterének egyéniségében.¹¹ Nomen est omen: a „Hamlet” névben benne van a „ripacs”.¹²

A zeneköltő sokszor olvasta és nagyon szerette Shakespeare-t, de csak egyetlen drámája által nyert ihletet. Erről 1858. június 26-án így írt Agnes Street-Klindworth-nek: „Mivel még egy szám hiányzik ahhoz, hogy szimfonikus költeményeim kitegyenek egy tucatot (mert a Faust és

a Dante különállnak), előrukkoltam egy Hamlettel. Tegnap próbáltuk a zenekarban. Nem vagyok vele elégedetlen: ilyen marad, amilyen – sápadt, lázas, ég és föld közt függő, kétségének és határozatlanságának rabja!”¹³

A 10. szimfonikus költemény elemzői előszeretettel hivatkoznak egy több mint két esztendővel korábbi levélre,¹⁴ melyet az udvari színház karmestere ugyancsak hajdani tanítványának és szeretőjének küldött 1856. január 18-án Bécsből. Ebben Liszt arról ír, hogy a drezdai vendégfellépő, a lengyel származású Bogumil Dawison, akivel Weimarba visszatérve találkozott, nem csupán nagy művész, de virtuozitását rokonnak érzi a sajátjával. Ráadásul Dawison Hamlet-felfogása teljesen újszerű. Nem egy határozatlan álmodozó, aki összeomlik küldetésének súlya alatt – mint amilyenek Goethe nyomán még mindig sokan gondolják –, hanem sokkal inkább egy tehetséges, vállalkozó szellemű, nagyszabású politikai tervek szövő herceg, aki csak a kedvező pillanatra vár, hogy célját elérje. Vagyis: hogy bosszút álljon, és ambícióinak teret engedve a nagybátyja helyett végre királlyá koronázzák.

Kevesebben foglalkoznak azzal, amit Liszt Hamlet Opheliához fűződő viszonyáról ír. A herceg igenis szereti kedvesét, csak mint „minden rendkívüli jellem”, párjától „a szerelem nemes borának nedűjét kívánja megkapni, és nem elégszik meg a savóval.” Vagyis azt akarja, hogy a nő mindenkor megértse őt anélkül, hogy kínos kimagyarázásokra kényszerítené a férfit. Ophelia épp azért tébolyodik meg, mert nem tudja úgy szeretni Hamletet ahogy kellene, s ezért méltatlannak érzi magát hozzá.

Ha a levél ezt megelőző részét is ismerjük, rögtön kiderül, hogy itt Liszt részéről nem holmi művészetelméleti elemzésről, hanem nagyon is személyes sértettségről van szó. Tudniillik annak kapcsán, hogy már felnőtt lányai apjukat arra kérték Berlinben, hogy haladéktalanul vigye őket Weimarba, ahol Carolyne anyáskodott felettük, Liszt elég csípős megjegyzéseket tesz Blandine és Cosima szülőanyjára, s hosszasan morfondírozik saját magatartásán is. Először úgy emlegeti „Mme d’Agoult”-t mint a „Nélida szerzőjét”, ami kiváltképp árulkodó 12 évvel a szakításuk után. A cím a Daniel név anagrammája, s nem csupán Liszt fiát hívják így, akinek a születésekor különváltak, hanem ez Marie d’Agoult írói álneve: Daniel Stern. A *Nélida* történetében pedig a szépséges francia örökös, Nélida egy tehetséges középosztálybeli festő, Guermann szerelméért képes mindenét feladni: házasságot, társadalmi megbecsülést, arisztokrata életvitelt. Bestsellerré váló irányregényében az önértében, hiúságában megsértett grófné lényegében feltárta Liszttel való tíz éves viszonyának árnyoldalát. A botránykönyv 1846-os megjelenésekor Liszt úgy tett, mint aki nem veszi magára – még a már emlegetett Lehmann is meggyanúsította, hogy ő a valódi szereplő. Sőt, Liszt 1847. január elején, a Marie-nak Bukarestből

küldött levelében meg is dicséri a *Nélida* tartalmát és formáját, még ha „*a benne rejlő igazságot nem is gondolta át egészen*”.¹⁵ Persze, az elfoglalt pianistának egyelőre szüksége van korábbi élettársa irodalmi segítségére.¹⁶ Viszont 1856-ban a weimari udvari karmester már dühös lehet gyermekei anyjára, hisz a Liszt szennyesét egy évtizede kitergető Daniel Stern azóta a kor egyik elismert francia írónöje lett – nélküle.

A *Hamlet* című szimfonikus költemény partitúrájába a zeneszerző utólag illesztette bele Ophelia alakját:¹⁷ a lányt „*íróniájával vérig sértő, tébolyba kergető*”¹⁸ főhős mellé. A dán királyfi szerelmesét idéző zenei rész előtt maga Liszt írja elő: „*rendkívül nyugodtnak kell lennie, mintegy árnyképként hangzania, amely Opheliára utal.*” Hamburger Klára szerint: a „hangszerelése kivételesen finom és bensőséges”. Liszt 1856-ban írott levele ugyan azt sugallta, hogy Hamlet lebecsülte kedvesét, Ophelia „*néhány ütemes zenei ábrázolása azonban olyan törekeny, gyengéd szépségűre sikerült, hogy arcképe méltán sorakozik a többi, szeretetteljesen megrajzolt Liszt-féle nő-portré: a Szűz Máriát, Szent Erzsébetet, a Faust Margitját felidéző zenék sorába. Ophelia árnya – egy kissé variálva – visszatér, miután (...) a gúnyolódó, sértegető (...) Hamlet eltűnt a színről.*”¹⁹

Franz Liszt a többihez hasonlóan ezt a szimfonikus költeményét is második élettársának ajánlotta, s a görög eredetű „*ophelos*” szó, amelynek eredeti jelentése segítség²⁰ vagy: előny, haszon, nyereség, illik is Carolyne Sayn-Wittgensteinre. Liszt igazi Opheliája azonban Marie d’Agoult volt. A tizedik szimfonikus költemény ősbemutatóját pedig négy hónappal a grófné halála után tartották meg Sondershausenben. A 64. évében járó abbé jelen volt

az 1876. július 2-i premieren, de már nem ő, hanem a 28 éves Max Erdmannsdorfer vezényelt.

Az egész életében vallásos indíttatású Liszt mélységesen azonosulni tudott Victor Hugo esztétikai elveivel. Miként Hamburger Klára írta: ő is „*megalkotta a maga, az ellentétek egységének kompozíciós – monotematikus – elvére épült új, romantikus »drámáit« (...). Az ő művészete is bejárja a költészet teljes skáláját; képes a legközönségesebb karakterektől a legmagasztosabbakig mindenfajta árnyalat megjelenítésére. Az Hugo-féle »groteszk« pedig mindkét értelmében: mint félelmetesen démoni, és mint elegánsan ironikus elem, művészete egyik meghatározó, egyéni színévé válik.*”²¹

Mindez nagyjából a *Hamlet*et is jellemzi, de visszafogottabban, mint a többi szimfonikus költeményt. Nincsenek benne a különben gyakori bombasztikus effektusok, a befejezés is csendes, magába fordul. A pszichológus szerint: „*A »bűnt« megbosszuló »gyilkos«, még a szerelmét is feláldozó, de maga is holtan összerogyó Hamlet vezérmotívuma nagyon hasonló a Krisztus oratóriuméhoz. »Liszt az életvidám, társaságkedvelő ember nagy szomorúságot, és az emberi szenvedés és gyász mély együttérzését hordozta szívében és zenéjében.*”²²

A megrendülést, gyászt kifejező bővített másodlépés ráadásul nála karakteresen „magyar elem”.²³ A programzeneként kezelt tizedik szimfonikus költemény tépelődő, filozofáló hangja valójában a Hamletként kitarulkozó Liszt Ferenc maszk nélküli önvallomása.

Delacroix: Hamlet és Horatio a temetőben (1839). Forrás: paintingz.com

¹ Victor Hugo: *Részletek a Cromwell előszavából - 1827*. In: A ROMANTIKA Vél. Horváth Károly. Gondolat, Budapest, 1965. 222-240. pp.

² *Delacroix naplója*. Fordította és a bevezetést írta: Bárdos Artur. Officina, Budapest, 1942. 68.

³ Lásd 12-es jegyzetpont 448. oldalon in Kovács Imre: *Egy Liszt tulajdonában lévő Delacroix-rajz: Hamlet és Horatio a temetőben, és a 19. századi Hamlet-recepció*. Magyar zene 51. évf. 4. sz. (2013. november).

⁴ L. Marie d’Agoult-nak 1833-ban írott egyik levelében, amelyet idéz Dr. Nádor Tamás in: *Liszt Ferenc életének krónikája*. Zeneműkiadó, 1971. 54., s amelyet Marie Palma című novellájában idéz, lásd dr. Szilágyi András: *Liszt Ferenc személyisége*. Garbo Kiadó, 162-163.

⁵ dr. Szilágyi András: i.m. 183.

⁶ Hamburger Klára: *Liszt kalauz*. Gondolat, Budapest, 1980., 163.

⁷ „Sammlung von Handzeichnungen aus dem Besitze der Fürstin Carolyne Sayn-Wittgenstein (1819–1889)”. München: Emil Hirsch, 1921. Lásd Kovács Imre: *Egy Liszt tulajdonában lévő Delacroix-rajz*, 445.

⁸ „Petit souvenir d’un fervent admirateur a F. Liszt.”

⁹ Nemrég kelt el egy aukción: *Hamlet et Horatio au cimetière* 31.5 x 24.5 cm L. <http://www.artnet.com/artists/eug%C3%A8ne-delacroix/hamlet-et-horatio-au-cimetiere/C3%A8re-uUrjmCqDz6ZOzP8gYyyaQ2>

¹⁰ Kovács Imre: i.m. 446. A karikatúrisztikusan groteszk sírásó is valós személyiség vonásait örözheti, csak nem tudom, kiét, így a valószínű üzenet nem dekódolható. A rajz a katalógus szerint 1843-ban készült.

¹¹ Hamburger Klára: *Liszt kalauz* 162-(163).

¹² „Ham-let” összetett angol kifejezésként azt jelenti: 'Ripacsokdij!' 'Szinlejlj!' A „ham” tudniillik ripacs, azaz túlzó teatralitással játszó színész, a „let” pedig az ilyesfajta játékra biztat.

¹³ Hankiss János szerk.: *Liszt Ferenc válogatott írásai I-II*, Zeneműkiadó, 1959. 999.

¹⁴ Franz Liszt and Agnes Street-Klindworth: *A Correspondence, 1854-1886*. Franz Liszt Studies Series, Book 8. Pendragon (2000) 42. levél, 62-83.

¹⁵ Dr. Nádor Tamás: i.m. (154-155).

¹⁶ Lásd uo. 157-158.

¹⁷ Hamburger Klára: *Liszt kalauz*. Zeneműkiadó, Budapest, 1986. 61.

¹⁸ Uo. 62.

¹⁹ Uo. 63.

²⁰ <https://nameberry.com/babynames/Ophelia>

²¹ Hamburger Klára: *Liszt és Victor Hugo*, in: *Muzsika*, 2009. január

²² dr. Szilágyi András: i.m. 296.

²³ Hamburger: *Liszt* 227.